הרב יהודה זולדן, באר יהודה – בבא קמא, עמ' 163-173

שיעור יב

חסידים ראשונים... לקיים מילי דנזיקין

(בבא קמא ל ע"א)

א. "חסידים הראשונים היו מצניעים קוצותיהם"
ב. נזיקין, אבות, ברכות
ג. "לקיים מילי דנזיקין" – לעיין וללמוד סדר נזיקין
סיכום

א. "חסידים הראשונים היו מצניעים קוצותיהם"

במשנה (ל ע"א) נזכר דינו של "המצניע את הקוץ ואת הזכוכית" באופנים שונים ברשות הרבים. קוצים וזכוכיות הם דוגמאות לפסולת שעלולה להזיק. הגמרא דנה בהלכות נוספות הקשורות להצנעת קוצים וזכוכיות בתוך כותל של אדם אחר, על בסיס דברים המופיעים בתוספתא (ב, ו). בסוף הדיון על מצניע הקוץ והזכוכית נאמר בתוספתא (שם):

> חסידים הראשונים היו מוציאין אותן לתוך שדות עצמן ומעמיקין להן שלשה טפחים, כדי שלא תעלים המחרישה.

הטמנת קוצים באדמה בעומק שלושה טפחים, כך שהמחרשה לא תוציא אותם שוב והם יזיקו את הרבים, טובה יותר מהטמנתם בכותל. החסידים הראשונים היו מוציאים קוצים וזכוכיות גם מרשות הרבים וטומנים אותם בתוך השדות שלהם.

בירושלמי (ג, ג) הנוסח הוא:

> חסידים הראשונים היו מצניעין אותן לתוך שדה עצמן ומעמיקין להן שלשה טפחים, כדי שלא תעלם המחרישה.

הגרסה בתוספתא היא "היו מוציאין", ואילו הגרסה בירושלמי היא "היו מצניעין". בירושלמי נזכרת רק הפעולה של ההטמנה. אם הם היו מטמינים את הפסולת שלהם אין בכך מעשה חסידות, אשר על כן נראה שגם על פי הירושלמי מדובר שהחסידים היו לוקחים את הפסולת מרשות הרבים ומצניעים אותה בשדותיהם.

נוסח התוספתא שהובאה בבבלי הוא כמו בירושלמי, אך הסיום הוא: "...שלא יעכב המחרישה".[1] התוספות (ד"ה שלא תעכב) ציינו להבדלי הנוסח שבין התלמודים, אך נראה שהכוונה בגרסת התלמודים היא אחת.

---

1 ביטוי כזה מופיע בתוספתא (בבא בתרא א, ח) העוסקת בדיני שכנים: "היו שרשיו יוצאים לתוך של חבירו, מעמיק שלשה טפחים כדי שלא תעכב המחרישה". בגמרא (תענית כה ע"ב) נאמר: "תנו רבנן: עד מתי יהו הגשמים יורדין והצבור פוסקין מתעניתם? כמלא ברך המחרישה, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: בחרבה – טפח, בבינונית – טפחיים, בעבודה – שלשה טפחים". רש"י כתב: "כמלא ברך המחרישה – אם טשטשו הגשמים בעומק הקרקע כשיעור שורת מענית המחרישה... בעבודה – חרושה, כגון שדה ניר הנכנסים בה גשמים הרבה שלשה טפחים".

היות קוצים באדמה תגרום למחרשה להתעכב בעבודתה, והתוצאה היא שהקוצים יעלו על פני השטח ויש חשש שיזיקו.[2]

בהמשך הגמרא מסופר על אמוראים שעשו פעולות אחרות לסילוק הפסולת: "רב ששת שדי להו בנורא. רבא שדי להו בדגלת". במקום לטמון באדמה, הם היו שורפים את הפסולת או משליכים אותה לנהר. ייתכן שכוונת הגמרא היא שרב ששת זרק קוצים לאש, ורבא השליך זכוכיות לנהר – לכל סוג של פסולת הם מצאו פתרון מתאים לסילוקו.

המהר"ל (נתיבות עולם, נתיב גמילות חסדים, פרק ה) הסביר מדוע פעל כל אחד כפי שפעל:

> דע כי השמירה מן הנזקים הוא מדת החסידות, לכך אמר חסידים הראשונים. ורמזו חכמים פה במה שאמר כי זה עשה כך וזה עשה כך, ומה בא לומר בזה? אבל רמזו בזה כי ראוי שיהיה נשמר שלא יהיה הנזק נמצא. ולפיכך אמר:
> [א] ש"החסידים הראשונים היו מצניעים זכוכיות שלהן וקוצותיהן והיו מעמיקים להם ג' טפחים" ובזה לא היה נמצא.
> [ב] "ורב ששת שדי להו בנורא" כי יותר ראוי להיות הדבר המזיק בטל ע"י האש שבטל בזה יותר לפי שנשרף.
> [ג] "ורבא דשדי להו בדגלת" סובר כי יש להרחיק המזיק על ידי המים שעל ידי המים יתרחק דבר המזיק שמוליכין אותו אל מקום אחר למרחוק.

המהר"ל המשיך והסביר את היתרון והחיסרון בכל פעולה:

> [א] למר [לחסידים ראשונים] יותר עדיף להצניע שאינו נמצא כלל, אבל על ידי אש סוף סוף יהיה נמצא העפר ממנו והוא דבר מה, וגם על ידי מים אף כי מוליכין אותו למקום רחוק מכל מקום הוא נמצא בעולם.
> [ב] ולמר [לרבא] יותר עדיף במים כי סוף סוף אצל האדם אינו נמצא כלל, אבל אם מצניע אותו הרי אצלו הוא רק שהוא נטמן, ובאש ג"כ האפר שבא ממנו הוא נמצא, וראוי שיהיה המזיק בלתי נמצא דבר ממנו כלל.
> [ג] ולמר [לרב ששת] יותר עדיף באש לפי שנשרף אבל להצניעו הרי הוא בעולם, ועל ידי המים הרי הוא בעולם ג"כ אף על גב כי האפר ממנו נמצא, מכל מקום המזיק עצמו בטל.
> והבן שלשה דברים אלו, ואיך היו מדקדקים בסילוק הנזק כראוי כי דבר גדול הוא וגורם חסידות גדול כאשר אין בא על ידו נזק והוא מרחיק הדבר שהוא מזיק.

הרמב"ם (הל' נזקי ממון יג, כב) ציין להלכה את מעשי החסידות הללו:

> חסידים הראשונים היו מצניעין את הקוצים ואת הזכוכית בתוך שדותיהן בעומק שלשה טפחים בארץ כדי שלא תעלם המחרישה, ואחרים שורפין אותן באש, ואחרים משליכין אותן לים או לנהר, כדי שלא יוזק בהן אדם.

---

2 "שלא תעלם המחרישה" נזכר גם בהקשר לקבורת אדם שנסקל. יש להניח בקברו גם את האבנים שבהן נסקל (ירושלמי נזיר ז, א): "מה תלמוד לומר 'תקברנו' (דברים כא, כג). יכול יקברו עצמו? תלמוד לומר 'כי קבור תקברנו' קבורה לו ולעצו ולאבנו. הא כיצד? מעמיק שלשה כדי שלא תעלם המחרישה". גם כאן המטרה היא שהמחרשה לא תחשוף את האבנים שבהן נסקל אותו אדם. במשנה (אהלות יח, ה) נאמר: "כיצד מטהרין בית הפרס? נוטלים ממנו שלשה טפחים". הר"ש (שם) פירש: "זה הוא שיעור עומק המחרישה שמגלגלת העצמות כדאמרי' (בבא קמא ל, א) 'חסידים הראשונים היו מצניעין קוצותיהן וזכוכיותיהן בתוך שדותיהן ומעמיקין להן שלשה טפחים כדי שלא תעכב המחרישה'".

הרמב"ם הסביר שהחסידים הראשונים והאמוראים עשו פעולות אלו "בשיעור ג' טפחים בארץ כדי שלא תעלם המחרישה" – שזהו שיעור מענית המחרשה, "כדי שלא יוזק בהן אדם" – זו הסיבה לכך שעשו את הפעולות הללו.[3]

הרב יחזקאל אברמסקי (חזון יחזקאל, תוספתא בבא קמא ב, ו) כתב שלפי הרמב"ם מעשי החסידות שלהם התבטאו בכך שהם היו טומנים בשדותיהם גם קוצים וזכוכיות של אחרים. הוא דייק כך מדברי הרמב"ם מאחר שהרמב"ם לא כתב כאן כמו בהלכה הקודמת (שם כא): "קוציו וזכוכיותיו", אלא כתב בלשון רבים, ומשמע שהיו אלו קוצים וזכוכיות של אחרים. משמע שגם לפי הרמב"ם המסר הוא שאותם חסידים ראשונים, וכן האמוראים, היו דואגים ששום דבר לא יפגע ויזיק לאחרים, והם עצמם היו מסלקים מהדרכים מפגעים פוטנציאליים.

בהלכה שאחריה (שם כג) כתב הרמב"ם: "לא יסקל אדם מרשותו לרשות הרבים". המגיד משנה (שם) ציין שהמקור הוא בגמרא (נ ע"ב). בתוספתא (בבא קמא ב, י; שביעית ג, ב) הדבר שנוי במחלוקת: "מסקלין דרך רשות הרבים, דברי רבי יהושע. רבי עקיבא אומר: כשם שאין לו רשות לקלקל, כך לא יסקל". הרב דוד פרדו (חסדי דוד שם) הסביר שלפי רבי יהושע בני רשות הרבים אינם יכולים לעכב ואדם יכול לסקל לשם. זה כמו התנאי שהתנה יהושע בן נון בנוגע להוצאת זבל. אמנם אם מישהו יינזק, יהיה המוציא חייב (ל ע"א). לעומתו רבי עקיבא סבר שכשם שאסור להוציא תבן וקש לרשות הרבים לעשות זבל, וכן אין שורים טיט ברשות הרבים, כך אין רשות לסקל אבנים לרשות הרבים. יוצא אפוא שהברייתא שנזכרה בגמרא ופסקה הרמב"ם להלכה היא כשיטת רבי עקיבא. כך פסקו גם הטור והשולחן ערוך (חושן משפט סי' תיז, א).

בהמשך התוספתא (שם) וכן בגמרא (שם) מובא מעשה לגבי אדם שסיקל לרשות הרבים:

> מעשה באדם אחד שהיה מסקל מרשותו לרשות הרבים, ומצאו חסיד אחד [תוספתא: היה חסיד אחד רודפו], אמר לו: ריקה, מפני מה אתה מסקל מרשות שאינה שלך לרשות שלך! לגלג עליו. לימים נצרך למכור שדהו, והיה מהלך באותו רשות הרבים ונכשל באותן אבנים, אמר: יפה [תוספתא: לא לחינם] אמר לי אותו חסיד מפני מה אתה מסקל מרשות שאינה שלך לרשות שלך.

מענין שגם כאן, חסיד הוא שהסביר לאותו אדם שאל לו לסקל לרשות הרבים. מי הוא אותו חסיד? בגמרא (קג ע"ב) נאמר: "כל היכא דאמרינן מעשה בחסיד אחד, או רבי יהודה בן בבא או רבי יהודה ברבי אילעאי". אמנם בנוסח התוספתא והגמרא לא מופיע הביטוי "מעשה בחסיד אחד" אם כי בסיפור יש חסיד.[4]

ניתן להבין שהעצה של אותו חסיד לאותו אדם שסיקל היא פרקטית: גם אתה משתמש ברשות הרבים, וסיקול האבנים לרשות הרבים יפגע גם בך, כפי שקרה לבסוף. אך יושם לב לאמירה המעמיקה של החסיד לאותו אדם: רשות היחיד היא הרשות שאיננה שלך, ואילו רשות הרבים היא הרשות שלך. אדם יכול להפסיד את רכושו הפרטי, והוא יחדל להיות שלו. בעוד שרשות הרבים תישאר תמיד מקום השייך לכול. לכל אחד יש חלק בה וממילא נדרש מכולם לקבל אחריות על שלמותה ותקינותה.

בהמשך התוספתא אמר רבי עקיבא מה יעשה אותו אדם שבכל זאת סיקל לרשות הרבים: "אם סקל, יוציא לים או לנהר או למקומות הטרשים". רבי עקיבא לא הסתפק בכך שאותו אדם יהיה חייב לשלם עבור

---

3 המילה "כדי" בדברי תנאים היא מילת נימוק, אך גם מילת שיעור. למשל: משנה שבת א, ה-ח; יב, ב; משנה סוכה ג, א וגמרא שם לב ע"ב; משנה תענית א, ג; משנה בבא בתרא ב, ח, וגמרא שם כד ע"ב; משנה ערכין ב, ה, וגמרא שם יג ע"א; מנחות נ ע"א, ועוד.

4 במדרש (קהלת רבה, פרשה ו, יא) מופיע המעשה בין שני חסידים: "מעשה בחסיד אחד שהיה מסקל מתוך שדהו ונותנו לרשות הרבים, והיה שם חסיד אחד והיה רודפו ואומר לו: מפני מה את מסקל מתוך שאינו שלך ונותן לתוך שלך? והיה שוחק עליו. ולאחר ימים נצרך החסיד ומכר את שדהו והיה מהלך ברשות הרבים ונתקל. אמר: לא על חנם אמר לי אותו חסיד נותן לתוך שלך".

נזק, אלא מורה שיש לסקל משם את האבנים לים או למקומות טרשים. מכאן שהנהגתם של האמוראים באשר לאופן סילוק אותם קוצים וזכוכיות שעלולים להזיק, כבר מופיעה אצל רבי עקיבא.

רבנו יעקב בן אשר (טור חושן משפט, סי׳ תטו, ג), ובעקבותיו גם הרב יוסף קארו (שולחן ערוך שם) פסקו גם כן להלכה את מעשי החסידות הללו:

> ומדת חסידות הוא שיצניע אדם קוצותיו ושאר כל דבר המזיק במקום שלא תבוא מהם תקלה, כגון שישליכם לנהר או ישרפם.

"קוצותיו" – אם מדובר בקוצותיו שלו, לא ברור מדוע זה נחשב למידת חסידות, כך יש לעשות מעיקר הדין. נראה ש"קוצותיו" הכוונה היא לקוצים ששייכים לאותו אדם, "ושאר כל דבר שמזיק" בא לכלול גם חפצים אחרים שניתן להינזק בהם אך הם אינם שייכים למצניע. אפשרות אחרת היא שגם אם מדובר בקוצים ובזכוכיות שלהם, הם היו מסלקים כל דבר שהיה יכול לגרום לנזק עתידי, גם אם מדובר בנזק לא שכיח. כך כתב רבינו יהונתן מלוניל (יד ע"א מדפי הרי"ף):

> "מילי דנזיקין" כחסידים אלו שהיו חוששין אפילו בדבר שאינו רגיל, כדי שיתרחקו מהיזק הבריות.

"כדי שלא יוזק בהן אדם" (רמב"ם) – פגיעה גופנית, או "שלא תבוא מהם תקלה" (טור ושולחן ערוך) – לא רק פגיעה גופנית אלא כל פגיעה שהיא. הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, ל ע"א) כתב על ההשלכות המעשיות ממעשיהם של החסידים הראשונים והאמוראים:

> חסידים הראשונים היו מצניעין קוציהם וזכוכיותיהן בתוך שדותיהם ומעמיקים להם שלשה טפחים כדי שלא תתעכב בהם המחרשה, ומהם שהיו שורפים אותם ומהם שהיו משליכין אותם בנהר. ועל דרך זה ראוי להזהר לבער מביתו ומרשותו כל דבר המזיק, ושישער בעצמו איזה היזק קרוב לצאת מתוך ביתו וישתדל להרחיקו, על זה אמרו "האי מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דנזיקין".

מעשה החסידות הוא התבוננות וחשיבה קדימה איזה חפץ או דבר אחר עלול להזיק, גם אם מדובר במצבים נדירים, ולסלקו ולהרחיקו מן הבית או מן החצר, או אף מרשות הרבים ומכל מקום שהוא עלול לפגוע ולהזיק.[5]

ב. נזיקין, אבות, ברכות

לאחר האזכור של מעשי החסידים הראשונים ומעשיהם של רב ששת ורבא, נאמר בגמרא (ל ע"א):

> אמר רב יהודה: האי מאן דבעי למהוי חסידא, לקיים מילי דנזיקין; רבא (רבינא) אמר: מילי דאבות; ואמרי לה: מילי דברכות.[6]

מה מיוחד בשלושת התחומים הללו? הרשב"א (שם) ציין שבכל אחד מהתחומים הללו מצינו מעשי חסידות:

---

5 כשמדובר בחפצים או בדברים מצויים ושכיחים שבוודאי עלולים להזיק (חוטי חשמל גלויים, אבנים ומכשולות אחרים, שמן שנשפך על הכביש, או מקום שעלולים להחליק בו, ועוד), יש חובה לסלקם או לתקנם ואין זה רק מידת חסידות. הרמב"ם (הל׳ רוצח ושמירת נפש פרק יא) האריך וציין דוגמאות רבות למכשולים שיש בהם סכנת נפשות, וכך כתב (שם ד): "כל מכשול שיש בו סכנת נפשות, מצות עשה להסירו ולהשמר ממנו ולהזהר בדבר יפה יפה שנאמר: 'השמר לך ושמור נפשך' (דברים ד, ט), ואם לא הסיר, והניח המכשולות המביאין לידי סכנה, ביטל מצות עשה ועבר על 'ולא תשים דמים' (שם כב, ח)".

6 המהר"ל (חידושי אגדות, ל ע"א) כתב: "ואפשר כי אין כאן מחלוקת כלל ומר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי. כי האדם לא יושלם עד שהוא חסיד גמור בג׳ דברים אלו שמשלימין האדם עם בוראו ועם זולתו מבני אדם ויהיה שלם בעצמו ג"כ ואז הוא שלם לגמרי".

> יש מפרשים בכל חדא מהני אמרינן מילי דחסידותא. בניזקין הא ד"חסידים הראשונים מצניעין", ובאבות (ה, י) "האומר שלי שלך ושלך שלך – חסיד", ובברכות (ל ע"ב): "חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין".

מה משמעות לחסידות בהקשרים אלו? הרמח"ל (מסילת ישרים, פרק יט) כתב:

> אמר רב יהודה: האי מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דברכות – וזה למה שבינו לבין קונו. ואמרי לה: לקיים מילי דנזקין – וזהו למה שבינו לבין חבירו. ואמרי לה: לקיים מילי דאבות – ששם נכללים ענינים מכל החלקים.

הגר"א (אדרת אליהו, הושע ד, א) פירש את הפסוק: "שמעו דבר ה' בני ישראל כי ריב לה' עם יושבי הארץ – כי אין **אמת**, ואין **חסד**, ואין **דעת אלוקים** בארץ":

> "אין אמת" – זו תורה. "ואין חסד" – זו גמילות חסדים, "ואין דעת אלוקים " – זו ידיעת ה'. ו"אמת" הוא דבר שבינו לבין עצמו, ו"חסד" הוא דבר בינו לבין חברו, ו"דעת אלוקים" הוא דבר בינו לבין המקום. וכן זה שאמרו חז"ל "האי מאן דבעי למהוי חסידא יקיים מילי דאבות" הוא בינו לבין עצמו, ומילי דנזיקין הוא בין אדם לחבירו, ומילי דברכות הוא בינו לבין המקום.

הרב שלמה איידלש (מהרש"א, חידושי אגדות כאן) הסביר באופן דומה לגר"א:

> מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דנזיקין כו'. יראה כי חסיד נאמר על מי שעושה מעשיו על צד היותר טוב... ולפי שיש לאדם במעשיו הטובות ג' חלקים: דהיינו טוב לשמים, וטוב לבריות, וטוב לעצמו, קאמר רב יהודה מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דנזיקין – דאז יכול לתקן מעשיו שיהיה טוב לבריות. ורבא קאמר דלקיים מילי דאבות – דאז יתקן מעשיו שיהיה טוב לעצמו במדות. ואמרי לה דלקיים מילי דברכות – דאז יתקן שיהיה טוב לשמים. וכל אחד מהני אמוראי נקט כל אחד מהני ג' מיני חלוקים במעשים טובים של אדם.[7]

מעשי החסידות בשלושת תחומים אלה, אותן הנהגות שהן מעבר לנדרש, ירגילו את האדם להיות שלם במידותיו – לשמים, לבריות ולעצמו. דברים דומים לדברי המהרש"א בנוגע לנזיקין אבות וברכות כתב גם הרב יעקב משה חרל"פ (מי מרום – פרקי אבות, הקדמה), והוסיף עוד בנוגע לנזקים שבעלות של אדם על חפץ והיות האדם בעל רכוש הן מתת שמים. יש בזה ממידותיו של הקב"ה "קונה שמים וארץ" (בראשית יד, יט). עצם הבעלות על רכוש היא הליכה במידותיו של הקב"ה:

> ובהיות שעיקר מהות האדם היא הבעלות הנקנית לו מן השמים, ובזה הוא מתדמה לעליון ב"ה "אני שליט בעליונים, ואתה שליט בתחתונים" [ע"פ מדרש שכל טוב, שמות ח, יח]... וזהו הטעם של גנות ההיזק להזיק דבר של חברו מפני ששולל ממנו בעלות ממה שהוא בעלים עליהם, ושלילת בעלות היא כריתה מהתדמותו לעליון, ובכך הזהירות במילי דנזיקין היא שלמות עליונה מאד.

שלילת בעלות – על ידי גניבה, פגיעה בלתי הפיכה בגופו או ברכושו של אחר, גרימת נזק לאחר – היא פגיעה בהתדמותו לבורא.

הרב מאיר שמחה הכהן מדוינסק (משך חכמה, דברים ו, ה) ראה בשלוש התכונות הללו מילוי הצו בקריאת שמע: "ואהבת את ה' אלוקיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך":

---

7 הרב שמואל בורנשטיין (שם משמואל – בראשית, וישב שנה תרעח) כתב: "דמילי דברכות היא הדביקות בהשי"ת והיא בבחינת עשה טוב, ומילי דנזיקין שהיא המניעה ממה שאינו ראוי ומממון שאינו שלו הוא ע"י סור מרע. ומילי דאבות כולל שניהן".

בכל לבבך וכו'. "האי מאן דבעי למיהוי חסידא – לקיים מילי דברכות". זה הדבקות וההכרה שהכל בא מן השם וההודאה אליו, וזה "בכל לבבך" – על השכליות. ואמרי לה "לקיים מילי דאבות", זה מידות ותכונות הנפש וזה "בכל נפשך". ואמרי לה "לקיים מילי דנזיקין" כי האדם מדיני בטבע, ואוהב הקיבוץ לרוב חסרונו. וכבר נתעורר בן זומא (ברכות נח ע"א) בראותו "אוכלוסא על גבי מעלה בהר הבית אמר: ברוך חכם הרזים, וברוך שברא כל אלה לשמשני. הוא היה אומר: כמה יגיעות יגע (אדם הראשון עד שמצא פת לאכול – חרש זרע קצר ועמר ודש וזרה וברר וטחן והרקיד ולש ואפה – ואח"כ אכל, ואני משכים ומוצא כל אלה מתוקנים לפני". ואינו דומה לבעל חי שלבושו וביתו עמו. וחכם הרזים שמשתלם בדיעה ובחכמה על ידי חינוך זולתו. לכן (שבת לא ע"א) "מה דעלך סני" – מה שאתה רוצה מזולתך תועליות ולא רע – כן את לזולתך. וזה "ובכל מאודך", עם מה שיש לך יתרון על כל בעלי החיים, וזה מילי דנזיקין.

אדם שנוהג בחסידות משתלם במידות שכליות, נפשיות וחברתיות נעלות.

ג. "לקיים מילי דנזיקין" – לעיין וללמוד סדר נזיקין

אף על פי שדברי האמוראים הללו נראים כדברי אגדה, עצה והדרכה, רבנו יצחק אלפסי, הרי"ף (יד ע"א בדפי הרי"ף), פסק אותם להלכה. נתמקד במה שקשור ל"מילי דנזיקין". הרב יוסף חביבא (נמוקי יוסף שם) הסביר את הכוונה ב"מילי דנזיקין", ומי מוגדר "חסיד":

> מילי דנזיקין – תלתא בבי דשייך בהו נזקין וגזל ומשיב אבדה ואונאה ורבית.
> משום דלא מיקרי חסיד אלא מאן דעביד לפנים משורת הדין, בין לקדש עצמו במותר לו בדברים שבינו לבין המקום, בין למעבד הרחקה יתירא דלא ליגע באיסור גזל ונזקין וכיוצא בהן, ואף על גב דבשאר מילי מוקים נפשיה אדין תורה.

סדר נזיקין שבתלמוד עוסק במקרים שבהם אדם מזיק לגופו או לרכושו של האחר, וגם במעשים חיוביים ואחרים שבני אדם עושים: השבת אבידה, שומרים, שכירות, שותפים, חזקות, מכירות, ירושות. כמו כן הוא עוסק בסדרי מנהיגות: סנהדרין ובתי דין, מלך וכהן גדול; עונשים: מלקות ועונשי מוות; וכן גם בענייני עדות, שבועות, ריבית, עבודה זרה ועוד. בנוגע להגדרת חסיד כתב שחסיד הוא מי שעושה מעבר לנדרש.

הרב משה חיים לוצאטו, הרמח"ל (מסילת ישרים, פרק יט), פירט בפרק שבו עסק בחלקי החסידות, מה מצופה מחסיד בתחום שבין אדם לחברו:

> במה שבין אדם לחבירו, וענינו גודל ההטבה שיהיה האדם לעולם מטיב לבריות ולא מריע להם, וזה בגוף, בממון, ובנפש:
> בגוף – שיהיה משתדל לעזור כל אדם במה שיוכל ויקל משאם מעליהם, והוא מה ששנינו (אבות ו, ו): "ונושא בעול עם חבירו". ואם מגיע לחבירו איזה נזק בגופו, והוא יוכל למנוע אותו או להסירו, יטרח כדי לעשותו.
> בממון – לסייעו באשר תשיג ידו, ולמנוע ממנו הנזקין בכל מה שיוכל, כל שכן שירחיק הוא כל מיני נזקין שיכולים לבוא מחמתו, בין ליחיד בין לרבים, ואפילו שעתה מיד אין היזקן מצוי כיון שיכול לבוא לידי כך יסירם ויעבירם, ואז"ל (אבות ב, יב): "יהי ממון חבירך חביב עליך כשלך".
> בנפש – שישתדל לעשות לחבירו כל קורת רוח שיש בידו, בין בעניני הכבוד, בין בכל שאר הענינים, כל מה שהוא יודע שאם יעשהו לחבירו הוא מקבל נחת רוח ממנו, מצות חסידות הוא לעשותו, כל שכן שלא יצערנו בשום מיני צער כלל, יהיה באיזה אופן שיהיה. וכלל כל זה הוא גמילות חסדים אשר הפליגו חז"ל בשבחה ובחובתינו בה, ובכלל זה רדיפת השלום שהוא ההטבה הכללית בין כל אדם לחבירו.

הרב יחיאל מיכל אפשטיין (ערוך השולחן, חושן משפט סי׳ שעח, א) כתב על חובת ההקפדה בכל הקשור לבין אדם לחברו:

> ״האי מאן דבעי למיהוי חסידא לקיים מילי דנזיקין״ הן בנזקין והן בחשש גזל וריבית ואונאה וכיוצא בזה. דכשם שאדם מתרחק עצמו מספק איסור, כמו כן ירחיק עצמו מספק ממון שאינו שלו. ואדרבא זה גרוע יותר. דבאיסור – תשובה ויום הכיפור מכפר. ואלו בדברים שבין אדם לחבירו אין יום הכיפורים מכפר וגם תשובה אינו מועיל עד שישיב את הגזילה (ויקרא ה, כג) וירצהו מה שציערו (משנה, יומא פה ע״ב). וכן בכל מין צער שאדם מצער לחבירו עונשו מרובה ומחוייב לפייסו עד שימחול לו (יומא פז ע״א), ובמזיק יש גם איסור בל תשחית אף בממון שלו.

על פי מה ידע אותו חסיד מה נדרש ומה מעבר לנדרש? ואם הזיק – על מה עליו לפייס ולרצות את חברו? הרב שלמה לוריא, מהרש״ל (ים של שלמה, ג, יד), הסביר ש״לקיים מילי דנזיקין״ הכוונה ללמוד ולהעמיק בנושאים הללו, ומי שעושה כן, מרגיל עצמו שלא להיכשל בהם ולומד במה ואיך לפצות ולתקן אם הזיק או פגע:

> מכאן נראה איך שיזהיר אדם את עצמו להרחיק מניזקין. כמו שאמר רב יהודא ״מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דנזקין״, פי׳ שילמוד אדם דיני נזיקין, כדי להרחיק עצמו מהן, או כדי לידע איך לשלם לנזקיהן.

על עיסוק בדיני ממונות נאמר במשנה (בבא בתרא קעה ע״ב):

> אמר רבי ישמעאל: הרוצה שיחכים יעסוק בדיני ממונות, שאין לך מקצוע בתורה גדול מהן, שהן כמעין הנובע.

נראה שמטרת העיסוק במילי דנזיקין ובדיני ממונות איננה רק לדעת מה לא לעשות וכמה לשלם לניזק, אלא מטרתה להבין ולהפנים את הדרכת התורה בעולם לגילוי צדק אלוקי, יושר והגינות מוסרית בין אדם לחברו. אצל רבים נתפסת מערכת המשפט כמי שתפקידה לעשות סדר וחוק בין אנשים, כדי שהחברה והעולם כולו יוכלו להתנהל על מי מנוחות, שאם לא כן ״איש את רעהו חיים בלעו״ (משנה אבות ג, ב). זה נכון ברמה בסיסית וראשונית, אך הדרכת התורה היא הרבה מעבר לזה. היא גילוי דבר ה׳ בעולם, היא הדרכה ליישור המידות של בני האדם, לבניינו האישי של כל אחד ואחד ושל החברה בכללותה, ליושר ולמוסר טבעי. נדרש לשם כך לימוד מעמיק בסברה ובעמקות, בבקיאות ובהבנה פנימית, מה נדרש מאתנו. כך הסביר זאת הראי״ה קוק (אורות התשובה יג, ה):

> דרך התשובה היותר מקורית וטובה הנובעת מאור התורה בעולם היא השינון בדיני ממונות וכל המשפטים שבין אדם לחברו הכלולים אצלנו בלימוד חושן משפט בכל הבקיאות הגירסאית היותר בהירה וכל החריפות הישרה והרחבה היותר אפשרית. היא מתקנת את כל מכשולי הלב שבחיים ומעמידה את הצדק האלוקי על בסיסו הנאמן ונוטלת את מחץ הספק והמבוכה מתוך הנשמה, ע״י מה שמאירה היא באורה הבהיר את דרך החיים המעשיים. אמנם צריך תמיד להכשיר את הלב ואת המח ע״י יתר חלקי התורה ובייחוד ע״י השפעה מוסרית ועיונית חזקה בטל האור של ההגיונות הפנימיים שבהכרות האלוקיות האציליות, כדי שתהיה הנשמה מוכשרת להתדבק יפה בצדק האלוקי שבחלק המשפטי של תורת החיים, ואז יבוא לה מקצוע זה כשמן בעצמותיה לרוממה ולשגבה.[8]

---

8 הרב צבי יהודה הכהן קוק (אורות התשובה שם, הערה 6) כתב: ״עיין הצדיק רבי יוסף זונדל סלנט, עמ׳ קלב-קלג״. שם כתוב שהרב סלנט היה אומר שאי אפשר שתהיה לאדם יראת שמים אם לא למד חושן משפט כנדרש, וקשה להיזהר בדיני נזיקין ומשפטים אם חסרות לאדם ידיעות בתורת המידות והמוסר. ראה עוד בדברי הרב צבי יהודה

כשאדם מעמיק בתוכן המצוות וההלכות שבין אדם לחברו, במה שנקרא הלכות חושן משפט, הוא מרגיל ומחנך עצמו לנהוג ביושר ובחסידות כלפי הזולת והציבור – גופם ורכושם, וכל המעגלים שסביבו.

סיכום

חסידים ראשונים ואמוראים היו מפנים בדרכים שונות שאריות אשפה שעלולות להזיק. מעשים אלו נחשבים למעשי חסידות מפני שהם היו מפנים גם פסולת של בני רשות הרבים וטומנים באדמה, שורפים או זורקים לים, כדי למנוע נזק מאחרים.

"אמר רב יהודה: האי מאן דבעי למהוי חסידא, לקיים מילי דנזיקין". משמעות הדברים שיש ללמוד ולעיין בתוכן של סדר נזיקין, ההלכות שמהן לומדים כיצד להימנע מנזק לאחר – לגופו ולרכושו, וכן על פעולות חיוביות ואחרות שאדם עושה: השבת אבדה, הלוואה, שותפות, שכירות, ועוד.

החסיד הוא מי שיודע מה עליו לעשות ועושה הכול בשלמות. הוא חושב קדימה ולטווח ארוך, ופועל מעבר לנדרש כדי שאחרים לא יינזקו ולא תצא תקלה גם מדברים ומצבים שנראים נדירים. מעשי חסידות אלו מקדמים ומרוממים את האנושות לחיות חיים מוסריים וישרים.

הכהן קוק ("דיני ממונות", אור לנתיבתי, עמ' לד). הרב משה צבי נריה ("פתיחות למסכת בבא קמא וסנהדרין", תחומין, ז, עמ' 274) כתב בשם הראי"ה קוק: "'האי מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דנזיקין'. כל סדרי הנזקים, כל ההתעמקויות בבירורי ההלכות אלו, אחריותם ותקנתם, כולם נובעים מהמקור הברוך של 'אורו של משיח', שאז תתגלה הישועה הכללית, תיקונה של תורת הנזקים באדם, בחי ובכל ההוויה כולה. 'לא ירעו ולא ישחיתו... כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים' (ישעיהו יא, ט)". ראה גם: הראי"ה קוק (אורות הקדש, ג, עמ' שמד-שמה; שמונה קבצים ז, סו).